

# Zmiany użytkowania ziemi w Polsce w ostatnich dwóch stuleciach

*Land use changes in Poland during last two centuries*

Zenon F. POŁAWSKI

**Słowa kluczowe:** użytkowanie ziemi, Polska, zmiany użytkowania ziemi  
**Key words:** land use, Poland, land use changes

In the presented work author analyzed land use changes in Poland in the period 1815 – 2008, trying to find historical justification of land transformations and to answer to what extent current land use structure was formed by past processes.

## Wprowadzenie

Ostatnie dwa stulecia były okresem niezwykle dynamicznego postępu cywilizacyjnego i technicznego, a także zmian społeczno – politycznych. Rozwój rolnictwa, przemysłu i urbanizacji spowodowały przejmowanie ziemi i zmianę jej dotychczasowych funkcji.

W prezentowanej pracy dokonano analizy zmian użytkowania ziemi w Polsce w latach 1815–2008 oraz podjęto próbę diagnozy historycznej tych przekształceń i odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu istniejąca współcześnie struktura użytkowania ziemi została ukształtowana w procesach, których korzenie tkwią w przeszłości.

Okresy kształtowania się struktury użytkowania ziemi w Polsce w ostatnich dwóch stuleciach odniesiono do „klasycznych” podziałów historii kraju (Kukliński, 2007). Wyróżniono cztery podstawowe etapy kształtowania się użytkowania ziemi w Polsce. Pierwszy to okres zaborów w latach 1815 – 1914, drugi obejmował lata międzywojenne 1918 – 1939, trzeci przypadła na lata 1945 – 1989, a czwarty po 1989 r.

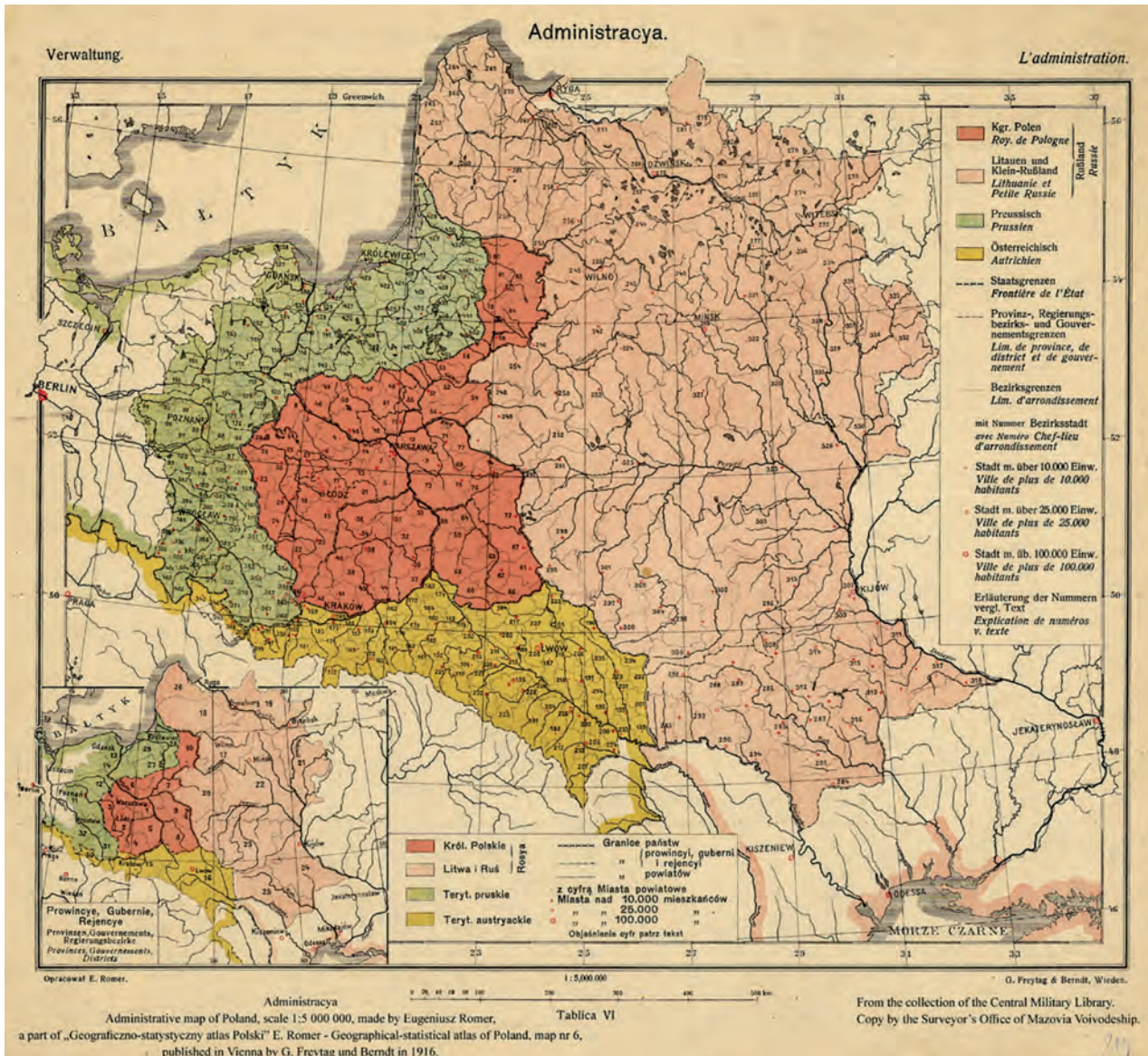
Periods of land use structure formation in Poland within last two centuries were related to “classic” historical divisions. Four basic stages were distinguished: first stage covered partition of Poland 1815- 1914, second – interwar period 1918 – 1939, third – period 1945 – 1989 and fourth recent times from 1989.

## Użytkowania ziemi w okresie zaborów

Obszar Polski bezpośrednio przed rozbiorami wynosił około 734 000 km<sup>2</sup>. Po 1815 r. granice zaborowe, które przesuwaly się w poprzednich latach w różnych kierunkach ustaliły się na ponad 100 lat (ryc. 1). Zabór rosyjski objął 82,0% terytorium Polaki w granicach z przed 1772 r., zabór pruski 17,0%, a zabór austriacki 11,0%.

Terytorium Rzeczypospolitej, wcielone do Prus, Austrii i Rosji, zostało w pełni podporządkowane systemom prawnym i polityce państw zaborczych. Różne były uwarunkowania i cele polityczne, podstawy prawne oraz gospodarcze w poszczególnych państwach zaborczych, a skutki tych odmienności wydają się być jednym z podstawowych elementów różnicujących użytkowanie ziemi dawnych ziem polskich.

Choć XIX w. był okresem industrializacji gruntownie przekształcającej oblicze cywilizacji europejskiej, to niezwykle ważnym elementem wpływającym na użytkowanie ziemi dawnych ziem polskich, były procesy uwłaszczeniowe w rolnictwie. Inaczej przeprowadzono je w zaborze pruskim, odmiennie w zaborze austriackim i rosyjskim, miały też zgodnie z tym różne konsekwencje w użytkowaniu ziemi.



Ryc.1. Administracya (Romer, 1916).  
Fig.1. Administracya (Romer, 1916).

W zaborze pruskim uwłaszczenie objęło tylko część chłopstwa, a tworzone gospodarstwa były dość duże. W rezultacie na terenie zaboru pruskiego przeważała wielka i średnia własność ziemska, co stanowiło podstawę znacznych możliwości produkcji rolniczej.

Władze austriackie oraz rosyjskie uwłaszczyły wszystkich dotychczasowych użytkowników ziemi. Spowodowało to, że wraz z procesem uwłaszczeniowym następowało przejmowanie nowych terenów pod rolnictwo i zmiana struktury agrarnej polegająca na rozdrobieniu gospodarstw rolnych, co w konsekwencji wpłynęło na osłabienie gospodarki chłopskiej. Do największego rozdrobienia doszło w Galicji, a następstwa tego procesu są widoczne do dziś, szczególnie w Polsce południowo-wschodniej, gdzie występuje największa liczba małych gospodarstw i tak zwana szachownica gruntów.

W związku z przechodzeniem od gospodarki folwarcznej do kapitalistycznej, następowały na dawnych ziemiach polskich także procesy uprzemysłowienia

i urbanizacji. W tym czasie kształtuje się Staropolski Okręg Przemysłowy, rozwija się region warszawski, łódzki, a także Zagłębie Dąbrowskie.

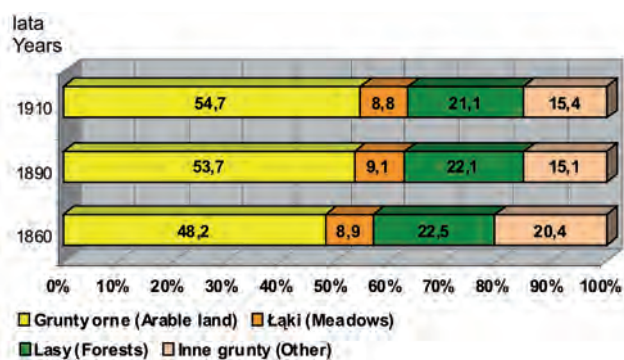
Przemysł był silnym czynnikiem miastotwórczym i spowodował koncentrację ludności w miastach. Dawna sieć miejska ulegała modyfikacji, powstawały nowe ośrodki – głównie przemysłowe, rozwijały się i przekształcały miasta historyczne. Charakterystyczna dla tej fazy rozwoju ośrodków miejskich była znaczna koncentracja zabudowy mieszkalnej i przemysłowej, na stosunkowo niewielkiej przestrzeni. Procesy urbanizacji wystąpiły najwyraźniej w Królestwie Polskim. Warszawa osiągnęła w 1913 r. 1 mln mieszkańców. Była ośrodkiem wielkomiastowym o bardzo zróżnicowanych funkcjach i zarazem silnym ośrodkiem przemysłowym. Drugim pod względem wielkości miastem Królestwa Polskiego była Łódź, miasto typowo przemysłowe. W 1820 r. było to rolnicze miasteczko z ludnością poniżej 1 tys. W 1913 r. Łódź liczy już około 600 tys. miesz-

kańców. Zdecydowana większość miast na obszarze zaboru rosyjskiego mieściła się w przedziale 5-10 tys. mieszkańców i rozwijała się znacznie wolniej (Janczyński, Żółtowska, 1935).

Poza Królestwem Kongresowym urbanizacja związana z uprzemysłowieniem cechowała pruski Górny Śląsk i austriacki Śląsk Cieszyński. Górnośląski Okręg Górniczy na początku XX w. był jednym z największych okręgów przemysłowych w Europie.

W odmiennych warunkach gospodarczych i cywilizacyjnych rozwijały się miasta w Wielkopolsce i w Galicji. W zaborze pruskim miasta, z wyjątkiem Poznania, nastawiły się na obsługę rolniczego zaplecza. Były sprawnie zarządzane i dobrze zagospodarowane, stanowiły integralny element intensywnej gospodarki tego regionu. Podobnie rozwijało się Pomorze. Zacołanie gospodarcze Galicji nie sprzyjało rozwojowi małych miast. Ze swobód politycznych i kulturalnych autonomicznej Galicji oraz praw samorządowych skorzystały przede wszystkim Kraków i Lwów oraz kilka miast średniej wielkości.

Według szacunkowych danych w 1860 r. w strukturze użytkowania ziemi Królestwa Polskiego, Galicji i Zaboru Pruskiego dominowały grunty orne, które stanowiły ponad 48,0% ogólnej powierzchni dawnych ziem polskich. Istotny był także udział lasów, które zajmowały ponad 22,0% terytorium zaborów. Blisko 9,0% powierzchni Królestwa Polskiego, Galicji i Prus było zajęte przez łąki a ponad 20,0% zajmowały inne grunty i nieużytki (ryc.2).



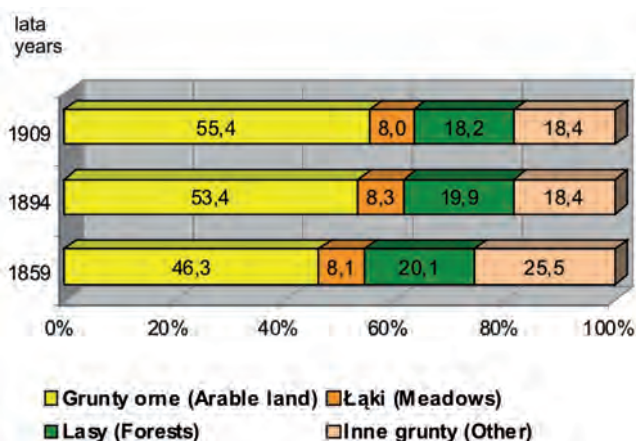
Ryc.2. Struktura użytkowania ziemi w Królestwie Polskim, Galicji i zaborze Pruskim. (Historia Polski w liczbach. Tom II. GUS. Warszawa 2006. s.198).

Fig.2. Land use structure in Królestwo Polskie, Galicja, Prusy. (Historia Polski w liczbach. Vol. II. GUS. Warszawa 2006. p.198).

W ciągu pół wieku nastąpiły istotne zmiany użytkowania ziemi we wszystkich trzech zaborach. Wzrasta z 48,2% do 54,7% procentowy udział gruntów ornych w ogólnej powierzchni dawnych ziem polskich. Zmniejsza się z 20,4% do 15,4% udział innych gruntów i nieużytków, w tym pastwisk, następuje także zmiana arealu lasów oraz łąk (ryc.2).

Odmienną dynamikę i kierunki zmian użytkowania ziemi obserwujemy w poszczególnych zaborach (Bielecka, 1969).

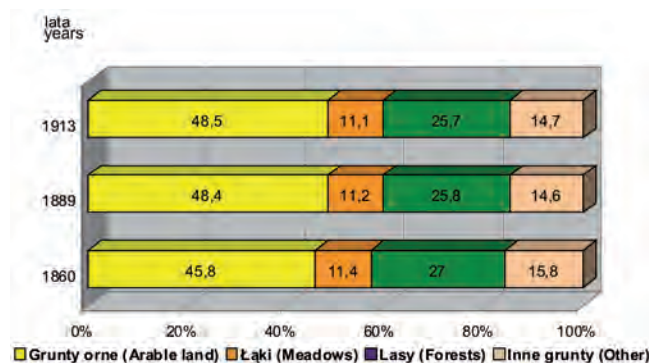
Największa dynamika zmian użytkowania ziemi występowała na terenie zaboru rosyjskiego. Powierzchnia gruntów ornych w Królestwie Kongresowym wzrosła w latach 1839 -1909 o ponad 9,0%. Wraz ze wzrostem powierzchni gruntów ornych następował ubytek arealu lasów. W ciągu 70 lat powierzchnia lasów zmniejszyła się o blisko 2,0%. Procesom tym towarzyszyła zmiana powierzchni innych gruntów i nieużytków. Udział tej formy użytkowania ziemi w Królestwie Kongresowym zmniejszył się w latach 1839 – 1909 z 25,5% do 18,4% (ryc.3).



Ryc.3. Struktura użytkowania ziemi w Królestwie Polskim. (Historia Polski w liczbach. Tom II. GUS. Warszawa 2006. s.198 – 199).

Fig.3. Land use structure in Królestwo Polskie. (Historia Polski w liczbach. Vol. II. GUS. Warszawa 2006. p.198 – 199).

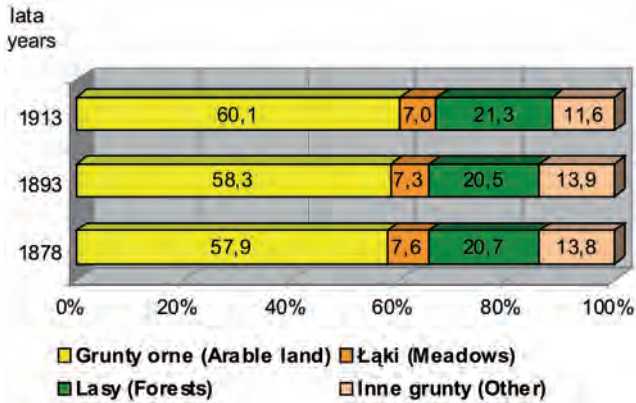
W Galicji proces przejmowania lasów przez rolnictwo miał mniejszy zasięg niż w Królestwie Kongresowym. Powierzchnia gruntów ornych wzrosła w ciągu 70 lat o 2,7%, a udział arealu lasów w ogólnej strukturze użytkowania ziemi w Galicji zmniejszył o 1,3% (ryc.4).



Ryc.4. Struktura użytkowania ziemi w Galicji. (Historia Polski w liczbach. Tom II. GUS. Warszawa 2006. s.198 – 199).

Fig.4. Land use structure in Galicja. (Historia Polski w liczbach. Vol. II. GUS. Warszawa 2006. p.198 – 199).

Najmniejszy zasięg miały zmiany użytkowania ziemi w zaborze pruskim. W latach 1864 – 1913 nastąpił o 2,2% wzrost powierzchni gruntów ornych. W przeciwieństwie do terenów dawnego zaboru rosyjskiego i austriackiego można było obserwować nieznaczny wzrost arealu lasów. Na prawie niezmiennym poziomie była powierzchnia innych gruntów, w tym pastwisk (ryc.5).



Ryc.5. Struktura użytkowania ziemi w zaborze pruskim. (Historia Polski w liczbach. Tom II. GUS. Warszawa 2006. s.198-199).

Fig.5. Land use structure in Prusy. (Historia Polski w liczbach. Vol. II. GUS. Warszawa 2006. p.198-199).

Istotnym kierunkiem zmian użytkowania ziemi w okresie zaborów było przejmowanie lasów przez inne formy użytkowania ziemi – głównie rolnictwo. Duży wpływ na to miała polityka gospodarza rządów

państw zaborczych. Pogląd, że prywatne gospodarstwo leśne daje lepsze rezultaty gospodarowania niż własność państwowa, a także względy fiskalne, spowodowały wyzbywanie się lasów należących do państwa na rzecz własności prywatnej. Skutkiem niekontrolowanego i żywiołowego przejścia lasów państwowych w ręce prywatne były pogłębiające się procesy wylesienia i nadmiernego użytkowania lasów. Powodowało to nie tylko obniżenie lesistości i fragmentaryzację lasów, ale także zubożenie struktury gatunkowej i wiekowej lasów, jednocześnie obszary leśne zamienione na grunty orne po pewnym czasie ulegały wyjąłowieniu (Mróz, 1946).

Wpływ na ubytek areалу lasów, poza zmianami struktury własnościowej, miały także procesy społeczno – gospodarcze (zniesienie pańszczyzny, kryzys gospodarki), co w efekcie doprowadziło do sprzedaży i wycinki lasów lub przeznaczenia ich na grunty orne. Także parcelacja, czyli podział większych obszarów lasów na mniejsze, kolonizacja oraz likwidacja służebności włościńskiej i wspólnego użytkowania gruntów, przyczyniły się do uszczuplenia powierzchni lasów we wszystkich trzech zaborach (Kudławiec, 1936).



Ryc.6. Użycie ziemi (Romer,1916).

Fig.6. Land use (Romer,1916).

Destrukcyjny proces wylesiania został zahamowany jedynie przez rząd pruski, który na początku XIX w. zaczął wprowadzać planową politykę leśną i rozpoczął kupowanie na własność państwa zniszczone obszary lasów i nieużytki w celu zalesienia (Miklaszewski, 1928). Doprowadziło to do nieznacznej poprawy stopnia lesistości z 20,7% do 21,3% (ryc. 5).

Procesy społeczno – gospodarcze, jakie miały miejsce w poszczególnych zaborach ukształtowały w znacznym stopniu rozkład przestrzenny i strukturę użytkowania ziemi na dawnych ziemiach polskich. W drugiej dekadzie XX w. można było wyróżnić na terytorium dawnej Polski rozległy region zachodni i mniejszy obszar południowo – wschodni, na których dominuje rolnicze użytkowanie ziemi, a udział powierzchni gruntów ornych sięga nawet ponad 70,0% powierzchni w stosunku do powierzchni kraju. Z kolei region wschodni i północno-wschodni charakteryzuje się dwukrotnie, a nawet trzykrotnie mniejszym udziałem gruntów ornych w porównaniu z regionem zachodnim. Lasy dominują w regionie wschodnim, gdzie stanowią one ponad 40% ogólnej powierzchni kraju, mniejszą lesistością charakteryzują się regiony południowo – wschodnie, środkowo – zachodnie oraz południowo – zachodnie (ryc.6).

### Lata międzywojenne 1918 – 1939

Po odzyskaniu niepodległości, Polska zajmowała 388,6 tys. km<sup>2</sup> i obejmowała ponad 52% obszaru z przed zaborów, z czego 11,0% wcześniej należało do zaboru pruskiego, 20,0% do austriackiego, a 69,0 % do zaboru rosyjskiego.

Najważniejszym wyzwaniem po odzyskaniu przez Polskę niepodległości była próba reintegracji trzech fragmentów polskiego terytorium, które reprezentowały nie tylko różne poziomy rozwoju społeczno – gospodarczego, ale także odmienne użytkowanie ziemi.

W początku lat 20-tych ubiegłego wieku w ogólnej strukturze użytkowania ziemi w Polsce, zaznacza się dominacja użytków rolnych, które zajmowały 67,5%

ogólnej powierzchni kraju. Znaczny był udział lasów, a także łąk i pastwisk, które zajmowały odpowiednio 22,0% i 17,0% terytorium II Rzeczypospolitej. Na inne grunty i nieużytki, do których wg danych spisowych zaliczano wody, grunty pod zabudowaniami i drogi, przypadają 10,5% ogólnej powierzchni kraju (tab.1).

Najwyższym udziałem gruntów ornych charakteryzowały się województwa zachodnie, w których odsetek gruntów ornych wynosił blisko 60,0% (tab.1). W przypadku województwa poznańskiego udział powierzchni użytkowanej rolniczo w ogólnej powierzchni województwa zawierał się w granicach od 75,0% do 80,0% (ryc.7). Wysoki udział gruntów ornych można zaobserwować także w województwach centralnych. Najwyższy udział powierzchni użytkowanej rolniczo występował w województwie warszawskim oraz łódzkim i wynosił od 80,0% do 85,0 % (ryc.7). Najmniejszy areal gruntów ornych występował na obszarze województw wschodnich, gdzie zajmowały one nieco ponad 36,0% powierzchni regionu (tab. 1).

Największym stopniem lesistości (25,1%) charakteryzowały się województwa południowe (krakowskie, lwowskie, stanisławowskie oraz tarnopolskie), natomiast najmniejszy odsetek lasów 19,7% występował w województwach centralnych (tab.1).

Łąki i pastwiska zdecydowanie dominowały w strukturze użytkowania ziemi w województwach wschodnich. Udział tej formy użytkowania ziemi sięgał w tym regionie 23,3%. Województwa wschodnie charakteryzowały się także najwyższym odsetkiem innych gruntów i nieużytków, który wynosił 15,0% (tab.1).

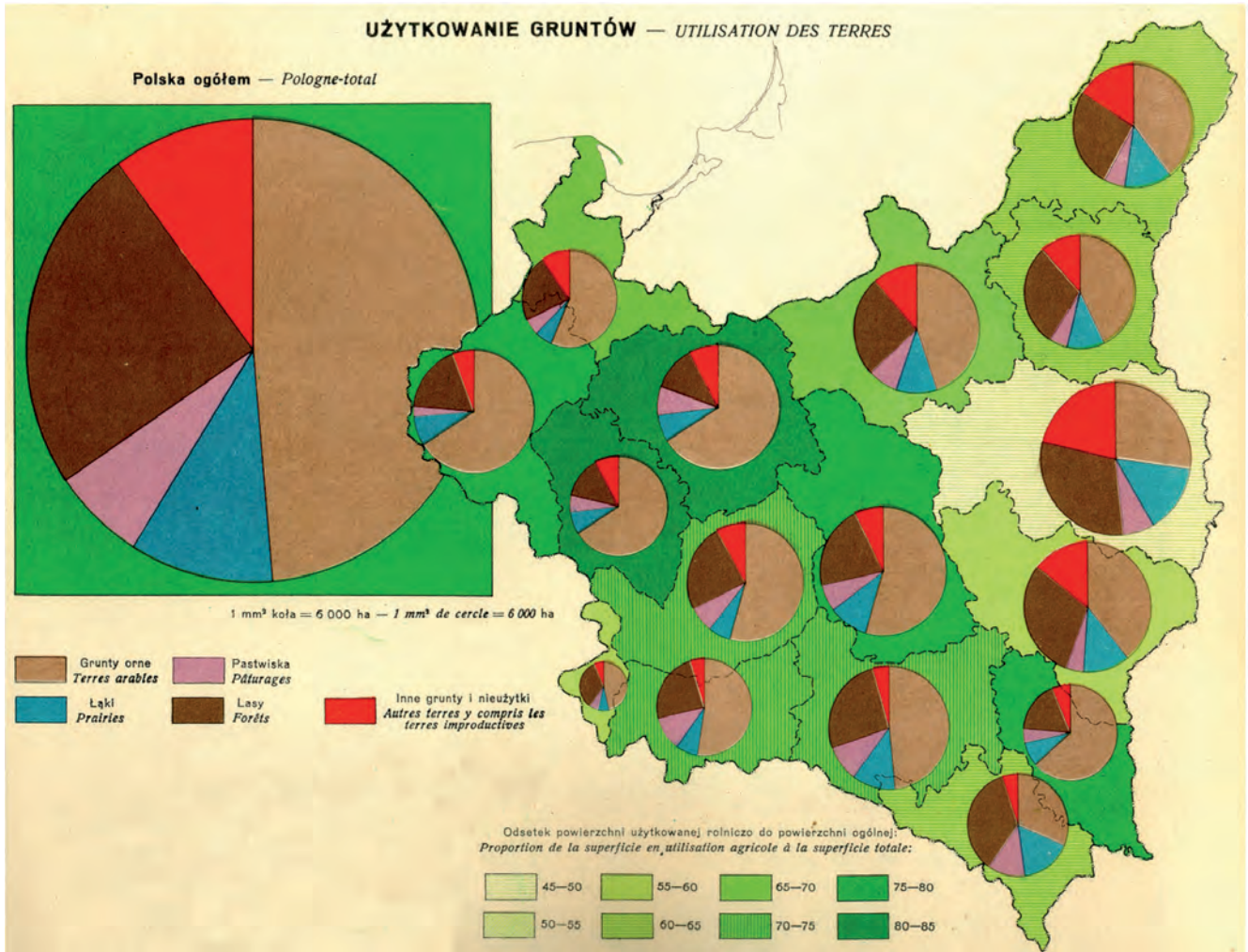
Odbudowa i rozwój odrodzonego państwa polskiego, postępująca urbanizacja, rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej oraz reformy w rolnictwie i leśnictwie były podstawowymi czynnikami, które wpłynęły na zmiany w użytkowaniu ziemi w latach międzywojennych.

W latach 1921–1931 o 2,0% wzrosła powierzchnia użytków rolnych. Stanowiły one w 1931 r. ponad 67,0% ogólnej powierzchni Polski. Wraz ze wzrostem użytków rolnych stopniowo malał areal lasów. W ciągu 20 lat

Tabela 1. Użytkowanie ziemi w 1921 r. (źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1939. Warszawa. GUS, s. 72).

Table.1. Land use in 1921 (source: Mały Rocznik Statystyczny 1939. Warszawa. GUS, p. 72).

Województwa Voivodships	Powierzchnia ogółem w tys. ha Total area in thous. ha	Użytki rolne Agricultural land					lasy Forests	Inne grunty i nie- użytki Other
		Razem Total	Grunty orne Arable land	Sady Or- chards	Łąki Me- adows	Pastwi- ska Pastu- res		
		w % in percent						
Polska	37897,0	67,5	49,0	1,5	10,0	7,0	22,0	10,5
Województwa centralne (warszawskie, łódzkie, kieleckie, lubelskie, białostockie)	12404,0	70,6	55,3	1,1	8,0	6,2	19,7	9,7
Województwa wschodnie (wileńskie, nowogródzkie, poleskie, wołyńskie)	11844,0	61,2	36,1	1,8	14,6	8,7	23,4	15,4
Województwa zachodnie (poznańskie, pomorskie, śląskie)	5791,0	71,0	59,4	1,0	6,9	3,7	20,2	8,8
Województwa południowe (krakowskie, lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie)	7758,0	70,3	51,3	1,8	8,7	8,5	25,1	4,6

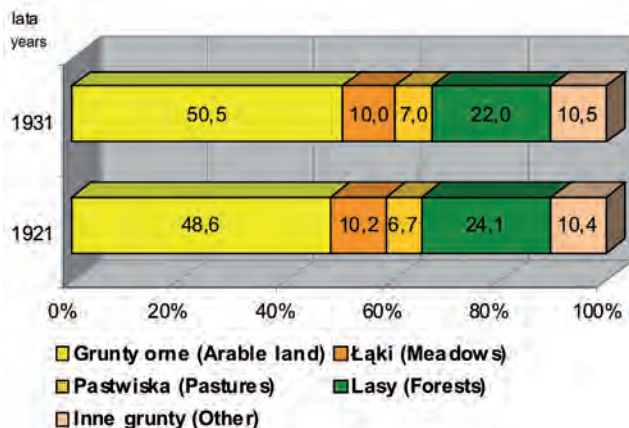


Ryc.7. Użytkowanie ziemi w 1921 r. (Rzeczypospolita Polska. Atlas Statystyczny.1930).  
Fig.7. Land use in 1921. (Rzeczypospolita Polska. Atlas Statystyczny.1930).

wskaźnik lesistości Polski zmniejszył się z 24,1% do 22,0% (ryc.8). Bezpośrednią przyczyną ubytku lasów było nie tylko przejmowanie ich przez rolnictwo, ale także rozwój budownictwa, przemysłu i górnictwa, które wymagały dużych ilości drewna, co oznaczało nad-

mierny wyrąb lasów. Ponadto drewno było wówczas jeszcze ważnym surowcem energetycznym. Nieznacznie, wzrosła w latach 1921-1931 powierzchnia innych gruntów i nieużytków (wody, grunty pod zabudowaniami, podwórzami, drogami), ryc. 8.

Procesy integrujące przestrzeń II Rzeczypospolitej oraz zachodzące w latach międzywojennych zmiany społeczno – gospodarcze nie zmieniły generalnie zróżnicowania regionalnego i struktury użytkowania ziemi w II Rzeczypospolitej. W dalszym ciągu w strukturze użytkowania ziemi zdecydowanie przeważa powierzchnia użytkowana rolniczo nad pozostałymi formami użytkowania ziemi. Zahamowany został nieco wzrost areалу użytków rolnych. Utrzymuje się też tendencja do obniżania poziomu lesistości. Nieznacznie wzrasta w ogólnej strukturze użytkowania ziemi udział innych gruntów i nieużytków.



Ryc.8. Struktura użytkowania ziemi w II Rzeczypospolitej. (Mały Rocznik Statystyczny 1939. Warszawa. GUS, s.72).  
Fig.8. Land use structure in II Rzeczypospolita. (Mały Rocznik Statystyczny 1939. Warszawa. GUS, p.72).

#### Polska Rzeczypospolita Ludowa 1945-1989

Zmiana sytuacji geopolitycznej po II Wojnie Światowej spowodowała, że granice Polski zostały przesunięte na zachód, co sprawiło, że 67,0% powierzchni współcze-

snej Polski jest tym samym terytorium, co przed II Wojną Światową, a pozostałe 33,0% przypada na „Ziemie Odzyskane”.

Nowy układ granic znalazł swoje odbicie w powojennej strukturze użytkowania ziemi w Polsce. Wg danych statystycznych w 1950 r. zdecydowanie dominowały użytki rolne, które stanowiły 67,2% powierzchni kraju. Z czego ponad 53,9% przypadło na grunty orne, ponad 13,0% na łąki i pastwiska. Lasy zajmowały niecałe 22,0% powierzchni Polski. Ponad 11,0% powierzchni kraju było zajęte przez tereny osiedlowe, komunikacyjne, użytki kopalniane oraz wody (tab.2).

W pierwszych latach po II Wojnie Światowej przystąpiono do realizacji planu, który zakładał nie tylko integrację terytorialną, odbudowę zniszczonej gospodarki i sieci transportowej, ale także zmiany proporcji między produkcją przemysłową i rolną. Zaplanowano budowę około 1200 nowych fabryk, z których kilkaset miało być zlokalizowanych na obszarach słabiej rozwiniętych. Późniejsze odejście od realizacji tego planu spowodowało zarzucenie 470 projektów – zwłaszcza mających powstać na obszarach do tej pory nie uprzemysłowionych (Węclawowicz, 2002).

W początku lat pięćdziesiątych XX w. zaczął się kształtować obszar intensywnego uprzemysłowienia w przestrzeni Polski. Przebiegał on od Gdańska przez Poznań, Wrocław, Śląsk, Kraków aż do Rzeszowa.

Następny etap uprzemysłowienia objął lata 1955-1970 i był okresem rejonów uprzemysławianych. Kształtowały się one w oparciu o podstawową inwestycję przemysłową dużej skali, urządzenia towarzyszące oraz infrastrukturę mieszkaniową. W okresie tym wystąpiły istotne zmiany w rozkładzie przestrzennym przemysłu. Znacznie wzrosło uprzemysłowienie Warszawy i Łodzi oraz okręgu kieleckiego. Na południu wydatnie wzmocnił się okręg krakowski oraz okręg częstochowski.

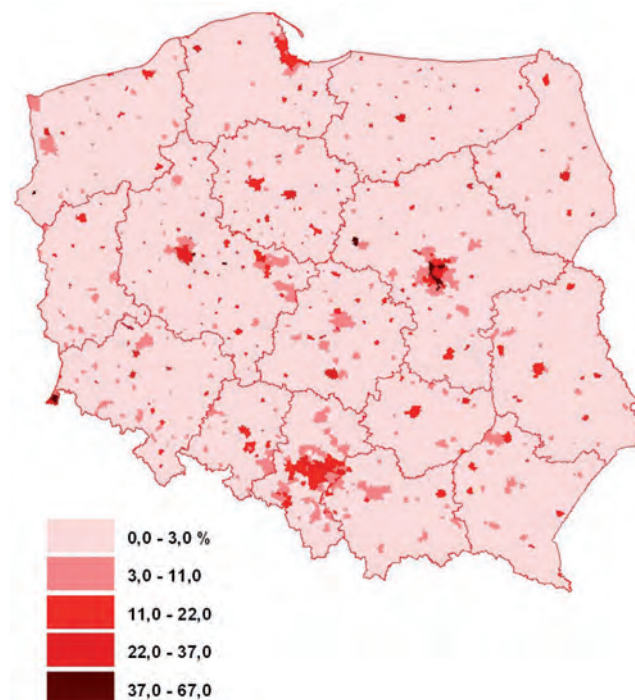
Początek lat siedemdziesiątych był okresem największego rozproszenia inwestycji przemysłowych. Część z nich była lokalizowana poza istniejącymi regionami przemysłowymi, co doprowadziło do większego zróżnicowania rozkładu przestrzennego terenów przemysłowych. Recesja gospodarcza lat osiemdziesiątych XX w. sprawiła, że rozwój przemysłu uległ w Polsce znacznemu ograniczeniu.

W wielu przypadkach zmiany przemysłowych form użytkowania ziemi nawiązywały do istniejących w przeszłości ośrodków i regionów przemysłowych i utrwały istniejącą jeszcze w okresie międzywojennym przestrzenną strukturę gospodarki kraju. Wzrost powierzchni industrialnych był także związany z powstawaniem nowych centrów przemysłowych. Nie sposób pominąć zaznaczającej się koncentracji zmian użytkowania ziemi, które są związane z występowaniem nowych terenów przemysłowych, takich jak: Turoszów, Tarnobrzeg, Konin, czy Bełchatów (ryc.9).

Przemysł, obok ówczesnych procesów społeczno-gospodarczych, stał się nie tylko istotnym czynnikiem przekształcania użytkowania ziemi, ale także ważnym elementem miastotwórczym. Wraz z uprzemysłowie-

niem obserwujemy proces odbudowy i rozbudowy miast. W wyniku inwestycji przemysłowych znacznym przemianom ulegała sieć osadnicza, a miasta były najczęściej przekształcane w momencie zlokalizowania w nich zakładu przemysłowego. Rozmieszczanie wielkich przestrzeni produkcji wokół dawnych miast, oddzielonych od zespołów mieszkaniowych, zlokalizowanych w innych strefach, przyczyniło się do wzrostu powierzchni przestrzeni zurbanizowanej. I tak np. ludność Krakowa w porównaniu do 1939 r. wzrosła do 1982 r. trzykrotnie, a powierzchnia miasta zwiększyła się siedem razy. Podobnie w Warszawie liczba mieszkańców wzrosła o 26,0%, a powierzchnia 3,4 razy. Odpowiednio Łódź — 26,0% i 3,6 razy, Częstochowa — 75,0% i 3,3 razy (Jałowicki, 2008). Niektóre miasta średniej wielkości były przekształcane wolniej, a przyrost obszarów nowej zabudowy nie był tak znaczący.

Przebieg procesów industrializacji znalazł swoje odbicie m.in. w rozkładzie przestrzennym i zasięgu powierzchniowym zmian użytkowania ziemi. Zmiany zurbanizowanych form użytkowania ziemi nawiązywały do istniejącej struktury przestrzenno-funkcjonalnej miast. Związek ten jest widoczny nie tylko w odniesieniu do aglomeracji Warszawy, Łodzi, Poznania czy zespołu miejskiego Trójmiasta, bądź konurbacji górnośląskiej, ale także jest dobrze czytelny w przypadku miast średnich i mniejszych, jak np. Koszalin, Słupsk, Gorzów Wielkopolski, Płock, Zamość, czy Jelenia Góra. Nastąpiła wyraźna ekspansja zmian użytkowania ziemi w obrębie miast starszych, które stanowiły centra administracyjno-gospodarcze lub w miastach, które poniosły starty w wyniku działań wojennych oraz tam, gdzie



Ryc.9. Odsetek zmian terenów antropogenicznych w ogólnej powierzchni gmin w latach 1950 – 1990 (opracowanie Z. Poławski).

Fig.9. Percentage of changes of anthropogenic areas in total area of communes in the period 1950 – 1990 (after Z. Poławski)

rozwick się przemysł. W przypadku małych ośrodków miejskich ich rozwój przestrzenny był w zdecydowanej większości związany z powstaniem przemysłu (ryc.9). Wraz z ekspansją miejskich form użytkowania ziemi nastąpił także rozwój osadnictwa wiejskiego (Ciołkosz, Poławski, 2006).

Procesy industrializacji i urbanizacji doprowadziły w konsekwencji do wyraźnej transformacji użytkowania ziemi i trwałych zmian w strukturze użytkowania ziemi, czego efektem był systematyczny wzrost powierzchni terenów zabudowanych, przemysłowych, handlowych i komunikacyjnych, a także kopalń, wyrobisk i budow. Zurbanizowane i industrialne formy użytkowania wkroczyły zarówno na grunty orne, jak i na tereny łąk i pastwisk oraz lasów. Dominował proces przejmowania pod zabudowę i przemysł głównie użytków orných, w mniejszym stopniu lasów. Nowo powstałe tereny przemysłowe i zurbanizowane praktycznie na trwałe zmieniły przejęte formy użytkowania ziemi.

Wyróżnikiem powojennej struktury użytkowania ziemi w Polsce był stosunkowo niski, w porównaniu ze wskaźnikami europejskimi, poziom lesistości. Dewastacja lasów w okresie II Wojny Światowej sprawiła, że wskaźnik ten osiągnął w latach pięćdziesiątych XX w. najniższy w historii poziom, nieco poniżej 22,0% (tab. 2).

Zgodnie z wymogami praktyki leśnej, lesistość na poziomie poniżej 20,0% jest niekorzystna dla środowiska, ponieważ naraża je m.in. na zbytne obniżenie poziomu wód, stopniowe pustynnienie i groźbę okresowych wylewów wód rzek (Glinka, Piątkiewicz, 1949). Dlatego doprowadzenie lesistości do stanu optymalnego z punktu widzenia przyrodniczo-gospodarczego stało się ważnym zadaniem polityki leśnej po II Wojnie Światowej.

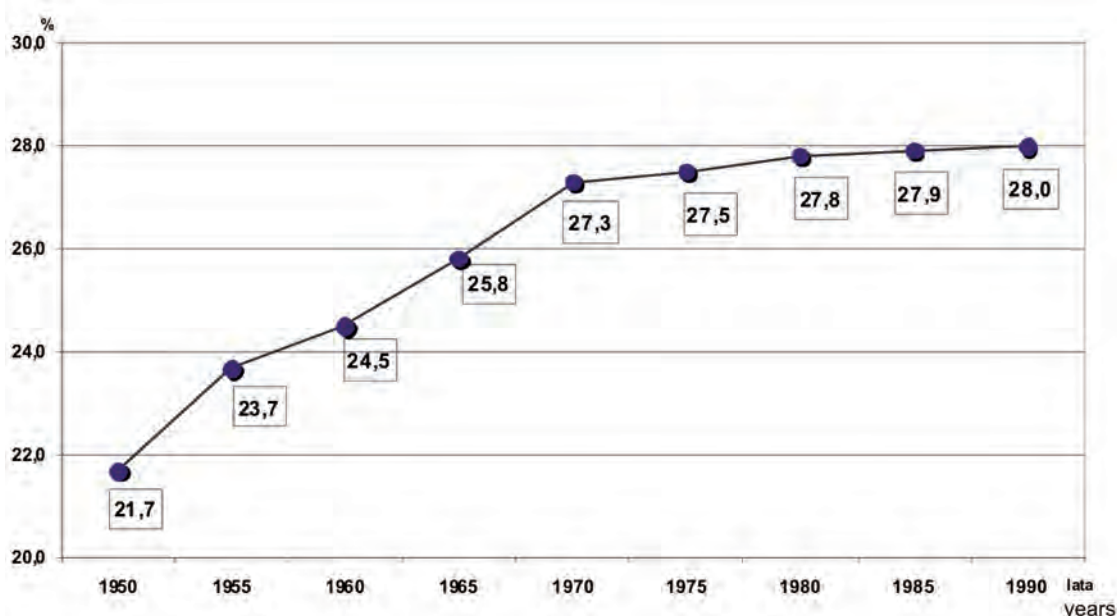
W wyniku prac prowadzonych w ramach powołanej w 1946 r. Głównej Komisji Zalesień i Zadrzewień przy Głównym Urzędzie Planowania Przestrzennego, ustalono szereg wytycznych dotyczących zwiększenia lesi-

stości w powojennej Polsce. Przyjęto, że optymalna norma lesistości Polski powinna wynosić szacunkowo 28,0% ogólnej powierzchni kraju przy założeniu, że zalesienia powinny objąć w pierwszej kolejności nieużytki, a następnie najsłabsze gleby. Najniższy przyrost areалу lasu miał objąć obszary o wyższym wskaźniku lesistości i dotyczyć jedynie koniecznych uzupełnień związanych z regulacją granic i wykorzystaniem gruntów niezagospodarowanych, bez uszczerbku dla powierzchni użytków rolnych (Glinka, Piątkiewicz, 1949).

Prowadzone w myśl tego planu prace zalesieniowe spowodowały zmiany użytkowania ziemi. Wyrażały się one wzrostem areálu lasów i zastępowaniem gruntów orných oraz łąk i pastwisk przez lasy. Zmiany leśnych form użytkowania ziemi objęły także proces odnowień obszarów porębowych lub zdegradowanego lasu oraz naturalną sukcesję roślinności. Warto podkreślić, że zalesianie gruntów orných oraz łąk i pastwisk jest bardzo trwałą zmianą form użytkowania ziemi, która decyduje o charakterze użytkowania ziemi przez okres co najmniej kilkudziesięciu lat.

Najintensywniej proces zmian powierzchni lasów przebiegał w latach 50. i 60. ubiegłego stulecia. W okresie 1950-1970 wskaźnik lesistości wzrósł o 5,6% i wynosił w 1970 r. 27,3%. W następnych latach wzrost powierzchni lasów był niższy. W 1990 r. lesistość kraju wzrosła do 28,0% (ryc.10).

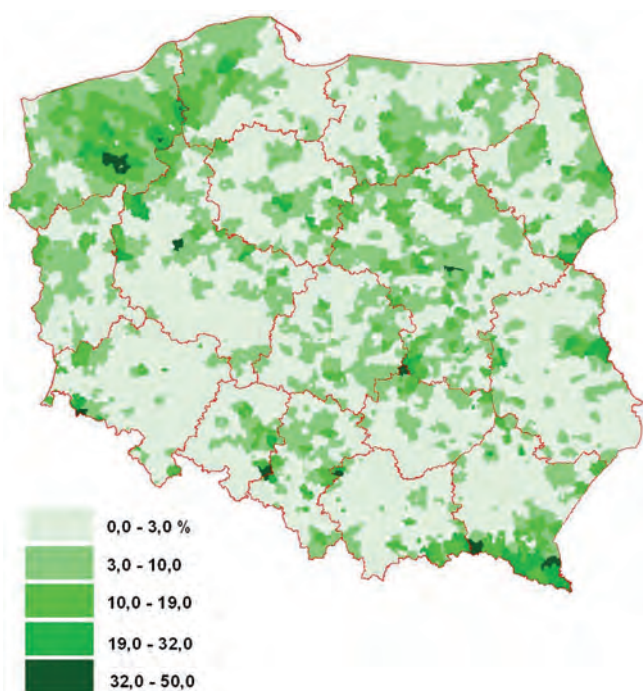
Obszarem wyraźnego przyrostu lasów są tereny północnej Polski, a szczególnie województwa: pomorskie oraz warmińsko-mazurskie. Wyraźne skupiska zalesień zaznaczają się w obrębie województwa mazowieckiego i podlaskiego oraz na terenie południowo-wschodniej Polski, szczególnie w województwie podkarpackim. Z obszarami o wyraźnym wzroście areálu lasów, kontrastują województwa południowo-zachodniej Polski (opolskie i śląskie), gdzie wzrost powierzchni lasów nie był tak znaczący (ryc.11).



Ryc.10. Poziom lesistości w Polsce w latach 1950 – 1990 (źródło: GUS)

Fig.10. Level of forestage in Poland in the period 1950 – 1990 (source: Central Statistical Office)





Ryc.11. Odsetek zmian lasów w ogólnej powierzchni gmin w latach 1950 – 1990 (opracowanie Z. Poławski).

Fig.11. Percentage of forest changes in total area of communes in the period 1950 – 1990 (after Z. Poławski)

Następstwem procesów industrializacji, urbanizacji oraz polityki zalesieniowej była nie tylko utrata powierzchni użytków rolnych, ale także trwale przekształcenie tej formy użytkowania ziemi. Grunty orne oraz łąki i pastwiska, które wyszły poza rolnictwo, wg doświadczeń historycznych, do rolnictwa najczęściej nie powracają (Jankowiak, 2005).

Grunty orne w większości przypadków zostały przejęte przez lasy lub są aktualnie w fazie zalesiania. Innym kierunkiem przekształceń było zajmowanie gruntów ornych przez tereny zurbanizowane oraz przemysłowe. Część arealu gruntów ornych została także zastąpiona przez łąki i pastwiska. Innym kierunkiem zmian użytków rolnych były przekształcenia łąk i pastwisk w grunty orne oraz w lasy.

Po 1945 r. wraz z odbudową kraju następowało odzyskiwanie gruntów, które nie były uprawiane zaraz po wojnie. Proces ten spowodował, że w latach 50. ubiegłego stulecia powierzchnia gruntów ornych wynosiła 53,9% powierzchni kraju (tab.2). W następnych latach areal gruntów ornych zaczął systematycznie maleć. Największy ubytek użytków rolnych nastąpił w latach 60. ubiegłego wieku. Wiązało się to z intensywnym przyrostem terenów zurbanizowanych oraz przejmowaniem słabych jakościowo gruntów pod zalesienie. Kolejne dziesięciolecie przyniosło dalszy ubytek powierzchni użytków rolnych.

Kryzys gospodarczy lat osiemdziesiątych XX w. zatrzymał proces industrializacji i urbanizacji kraju. Ograniczono wiele przedsięwzięć inwestycyjnych. Dlatego grunty zajęte przez rolnictwo nie były, w takim stopniu jak w latach poprzednich, zajmowane pod inną działalność gospodarczą. Przypomnijmy, że w latach 1980-1990 powierzchnia gruntów ornych spadła o 0,8% (tab.2).

Ogółem w latach 1950 – 1990 udział użytków rolnych w powierzchni kraju zmniejszył się z 67,2% do 59,9%. W ciągu 40 lat udział terenów wykorzystywanych rolniczo spadł o ponad 7,0%, głównie na korzyść lasów i terenów zurbanizowanych (ryc. 12).

Największa koncentracja zmian rolniczych form użytkowania ziemi występowała na obszarze województw: pomorskiego oraz warmińsko-mazurskiego. Znaczny udział zmian można także zaobserwować w przypadku województwa podkarpackiego oraz w centralnej Polsce w województwie mazowieckim. W rozkładzie przestrzennym obszarów zmian rolniczego użytkowania ziemi wyraźnie zaznaczają się też tereny wokół aglomeracji miejskich i terenów przemysłowych, np. w województwach: śląskim, dolnośląskim oraz w środkowej części województwa wielkopolskiego (Ciołkosz, Poławski, 2006).

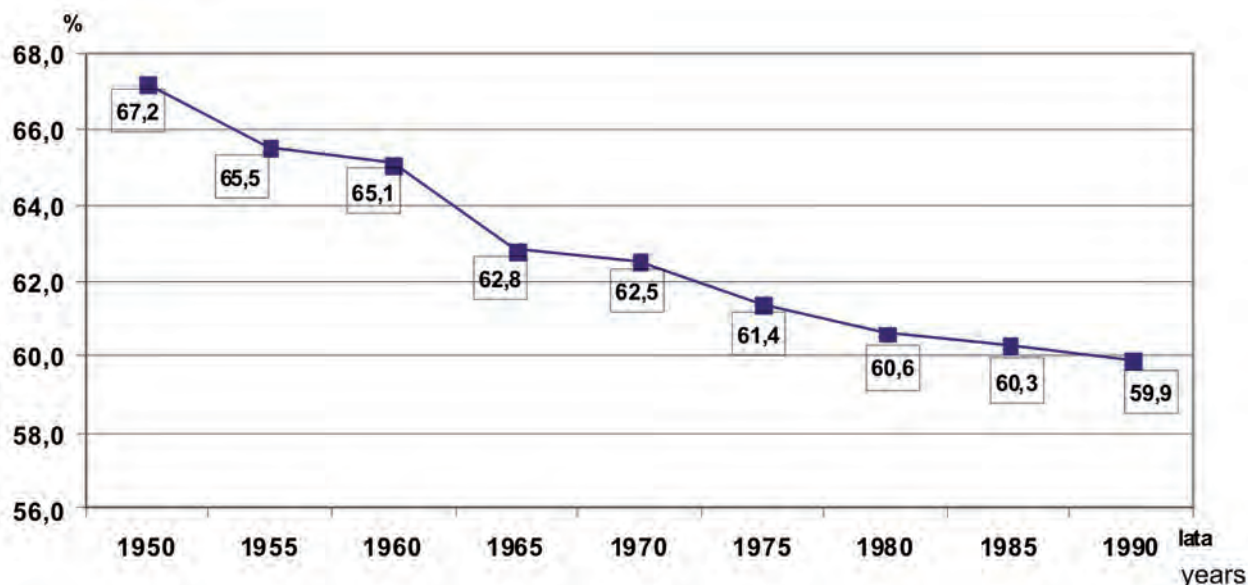
Z oceny przebiegu zmian użytkowania ziemi w Polsce w latach 1945-1990 wynika, że w praktyce dominowały przekształcenia związane z przejmowaniem gruntów użytkowanych rolniczo przez przemysł, urbanizację oraz leśne formy użytkowania ziemi.

Z porównania współczesnego użytkowania ziemi

Tabela 2. Struktura użytkowania ziemi w Polsce w latach 1950 – 1990 (źródło: GUS)

Table.2. Land use structure in Poland in the period 1950 – 1990 (source: Central Statistical Office)

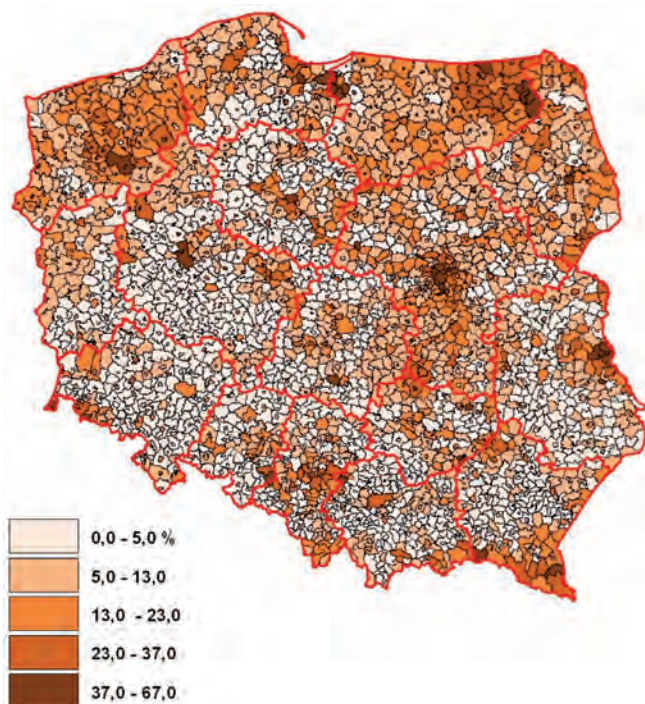
Lata Years	Ogółem Total	W tym (of which)				
		Grunty orne Arable land	Łąki Meadows	Pastwiska Pastures	Lasy Forests	Pozostałe Other
	w % in percent					
1950	100,0	53,9	7,7	5,6	21,7	11,1
1955	100,0	52,0	7,7	5,8	23,7	10,8
1960	100,0	51,8	7,6	5,7	24,5	10,4
1965	100,0	49,3	8,1	5,4	25,8	11,4
1970	100,0	49,0	8,1	5,4	27,3	10,2
1975	100,0	48,3	8,1	5,0	27,5	11,1
1980	100,0	47,7	8,0	4,9	27,8	11,6
1985	100,0	47,2	8,1	5,0	27,9	11,8
1990	100,0	46,9	7,9	5,1	28,0	12,1



Ryc.12. Użytki rolne w Polsce w latach 1950 – 1990 (źródło: GUS)

Fig.12. Arable land in Poland in the period 1950 – 1990 (source: Central Statistical Office)

w Polsce, określonego w ramach europejskiego projektu CORINE Land Cover 2000), z treścią archiwalnej Przeglądowej Mapy Użytkowania Ziemi, która przedstawia użytkowanie ziemi w Polsce w pierwszej połowie XX w. wynika, że po II Wojnie Światowej zmiany użytkowania ziemi w Polsce objęły obszar blisko 30 tys. km<sup>2</sup>, co stanowiło 9,4% powierzchni Polski (Ciołkosz, Poławski, 2006). Miały one zarówno zróżnicowany zasięg powierzchniowy, jak i rozkład przestrzenny (ryc. 13).



Ryc.13. Odsetek zmian użytkowania ziemi w ogólnej powierzchni gmin w latach 1950 – 1990 (opracowanie Z. Poławski).

Fig.13. Percentage of land use changes in total area of communes in the period 1950 – 1990 (after Z. Poławski).

Zmiany użytkowania ziemi dominują w gminach leżących w północno-wschodniej Polsce, szczególnie w wschodniej części województwa warmińsko – mazurskiego. W wielu przypadkach odsetek zmian użytkowania ziemi w ogólnej powierzchni gminy przekracza 60,0%. Zmiany użytkowania ziemi wystąpiły także w północno-zachodniej Polsce, szczególnie w centralnej i północnej części województwa pomorskiego. Tu również obserwujemy znaczny odsetek zmian użytkowania ziemi w poszczególnych gminach (od 37,5% do 67,1%). Rejonem koncentracji zmian użytkowania ziemi są także tereny środkowo-wschodniej części województwa lubelskiego oraz gminy leżące w południowej i południowo-wschodniej Polsce. Dominującym obszarem zmian użytkowania ziemi w centralnej Polsce są gminy leżące w obrębie Warszawy. Znaczny udział zmian użytkowania ziemi występuje także w gminach województwa śląskiego. Zdecydowanie mniejsze zmiany użytkowania ziemi odnotowano w gminach leżących w południowo-zachodnich regionach Polski (województwo dolnośląskie oraz opolskie).

Zmiany użytkowania ziemi w granicach, które wyłoniły się po II Wojnie Światowej, były wywołane głównie przez procesy industrializacji i urbanizacji oraz politykę rolno-leśną. Duży wpływ na zmiany użytkowania ziemi w Polsce miała także odmienna przeszłość historyczna oraz przynależność części kraju do różnych organizmów państwowych prowadzących odmienną politykę społeczną i gospodarczą. Potwierdzają to rozkład przestrzenny, zakres oraz kierunki zmian użytkowania ziemi. I tak, np. na terenach północno zachodniej oraz północno-wschodniej części Polski, a także w regionie Polesia, Lubelszczyzny oraz południowo-zachodniej Polski zmiany użytkowania ziemi są w znacznym stopniu odzwierciedleniem wyraźnie rolniczego charakteru i stosunkowo niskiego poziomu gospodarczego dawnych Prus Wschodnich i Pomorza Zachodniego oraz przeszło-

ści cywilizacyjnej i gospodarczej wschodniej części dawnego zaboru rosyjskiego, a także peryferyjności i słabego rozwoju gospodarczego Podkarpacia i sąsiednich regionów byłego zaboru austriackiego.

Kontrastują z nimi tereny o mniejszym udziale zmian użytkowania ziemi, skupione w zachodniej i południowo-zachodniej Polsce oraz w regionie Wielkopolski oraz Górnego i Dolnego Śląska. Region ten to dobrze rozwinięte pod względem gospodarczym tereny dawnego zaboru pruskiego, w większości tereny znaczącego wzrostu i rozwoju obszarów industrialnych i zurbanizowanych.

Zmiany ustrojowe oraz przeszłość historyczna doprowadziły w konsekwencji do wyraźnych i trwałych zmian w strukturze użytkowania ziemi. W ciągu 45 lat zdecydowanie maleje udział gruntów ornych w ogólnej powierzchni lądowej Polski. W tym samym czasie następuje zalesianie i zwiększa się areal lasów, co sprawia, że lesistość kraju wzrasta z poziomu 21,7% do 28,0%, wzrasta także powierzchnia terenów przemysłowych, miejskich i komunikacyjnych (tab.2).

### **Transformacja i modernizacja w latach 1989-2007**

Po 1989 r. Polska znalazła się w nowej rzeczywistości politycznej i społecznej. Zapoczątkowana została radykalna transformacja społeczno gospodarcza państwa. Dzięki otwarciu granic oraz stowarzyszeniowym aspiracjom, Polska w coraz większym stopniu włączyła się do struktury przestrzennej Europy. W wyniku procesów „unionizacji” polegających na adaptacji polskiej przestrzeni do warunków i parametrów obowiązujących na obszarze Unii Europejskiej, Polska stała się w maju 2004 r. członkiem Wspólnoty Europejskiej.

Transformacja gospodarcza, społeczna i polityczna ostatnich lat wywarła istotny wpływ na strukturę użytkowania ziemi. Postępował proces koncentracji ludności, następował rozwój aglomeracji miejskich, zmniejszyło się znaczenie przemysłu w gospodarce narodowej, nastąpiły przemiany strukturalne w rolnictwie. Procesom tym towarzyszyła m.in. zmiana użytkowania ziemi.

Analiza stanu ewidencyjnego oraz zmiany w kierunkach wykorzystania powierzchni w Polsce w latach 1990 – 2007 wskazują, na trzy podstawowe kierunki zmian użytkowania ziemi: rozwój terenów osiedlowych, zwiększanie się powierzchni lasów oraz zmniejszanie się arealu użytków rolnych (tab.2).

Kluczowym procesem zmian użytkowania ziemi w ostatnich kilkunastu latach był rozwój terenów miejskich. Głównym czynnikiem przyczyniającym się do rozwoju tej formy użytkowania ziemi był: rozwój budownictwa mieszkaniowego, ośrodków przemysłowych i handlowych oraz infrastruktury komunikacyjnej. Widocznym efektem tych połączonych procesów była ekspansja terenów miejskich i związane z nią zagospoda-

rowanie terenu. W latach 1990 – 2000 powierzchnia tej formy użytkowania ziemi wzrosła z poziomu 944,0 tys. ha do 1049,6 tys., co oznacza, że w ciągu 10 lat powierzchnia terenów osiedlowych wzrosła o ponad 11,0%. Po 2002 r. następuje dalszy rozwój terenów osiedlowych. Powierzchnia terenów osiedlowych wzrosła o dalsze 5,7% (tab.3).

Rozwój terenów osiedlowych następował w większości kosztem terenów rolnych, rzadziej lasów i koncentrował się głównie wokół dużych aglomeracji na obszarach, które są położone w miejscach cechujących się znacznym tempem urbanizacji już w latach 70. i 80. XX w. Rozwój urbanistyczny występuje także w pewnej odległości od dużych miast, a także wokół mniejszych miast lub na wsi.

Pomimo prowadzonych w okresie powojennym intensywnych prac zalesieniowych, problem lesistości Polski nie stracił na aktualności także w latach 1990-2007. W dobie transformacji ustrojowej ukształtowały się dwa systemy wsparcia zalesień. Pierwszym są zalesienia prowadzone w ramach Krajowego Programu Zwiększania Lesistości (KPZL), drugim jest wsparcie zalesień rolniczych udzielane ze środków Unii Europejskiej w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). W tym czasie doszło także do zmian, które wynikły z prowadzonych prac odnowieniowych. Zmiany leśnych form użytkowania ziemi objęły także proces odnowień obszarów porębowych lub zdegradowanych, a część arealu lasów została przejęta przez osadnictwo oraz tereny przemysłowe i komunikacyjne (Środowisko, 2005).

W latach 1990-2000 powierzchnia lasów wzrosła z 8875,8 tys. ha do 9094,0 tys. ha, czyli nastąpił przyrost arealu lasów o 2,4%. Kolejne lata charakteryzują się postępującym procesem powiększania arealu lasów. W latach 2002-2007 powierzchnia lasów wzrosła o kolejne 254 tys. ha, co sprawiło, że poziom lesistości Polski osiągnął w 2007 r. ponad 30,0% (tab.3).

W Polsce dominuje przeznaczenie terenu na cele rolnicze. Użytki rolne obejmują dwa razy więcej gruntów niż leśnictwo i ponad 13 razy więcej niż wynosi powierzchnia terenów osiedlowych i komunikacyjnych (tab. 3).

Zmiany w rolnictwie w latach 1989–2007 można przypisać głównie wspólnej polityce rolnej UE. Politykę tę realizowano tworząc jednolity rynek rolny, zapewniając swobodny przepływ towarów między krajami członkowskimi, preferując zaopatrzenie rynku wewnętrznego w produkty rolne Wspólnoty, finansując politykę rolną z budżetu UE.

Jednym z przejawów polityki rolnej jest rotacja użytkowania w obrębie rolnictwa. Następuje proces przekształcania gruntów ornych w pastwiska, ugory i ziemie leżące odłogiem, a słabe na ogół jakościowo użytki rolne przeznaczają się pod zalesienia i zadrzewienia. Ma też miejsce proces przekształcania pastwisk na pola uprawne. Wielokrotnie porzucanie ziem uprawnych wspólnie z intensyfikacją upraw w tych samych regionach. Zaobserwowane zmiany są w niektórych miejscach po-

Tabela 3. Stan ewidencyjny i zmiany w kierunkach wykorzystania powierzchni kraju (źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001, s. 5, Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007, s. 69).

Table.3. Geodetic status and directions of land use (source: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001, p. 5, Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007, p. 69).

Lata Years	Ogółem Total	W tym of which									
		Użytki rolne Agricultural land		Lasy Forests		Tereny komunikacyjne Transport lands		Tereny osiedlowe Residential lands		Pozostałe Other	
	Powierzchnia Area										
	w tys. ha in thous. ha	w % in percen	w tys. ha in thous. ha	w % in percent	w tys. ha in thous. ha	w % in percent	w tys. ha in thous. ha	w % in percent	w tys. ha in thous. ha	w % in percent	
1990	31269,0	18805,0	60,1	8875,8	28,4	987,5	3,2	944,0	3,0	1328,5	4,3
1995	31269,0	18690,0	59,8	8936,7	28,6	998,3	3,2	993,8	3,2	1377,5	5,2
1996	31269,0	18664,0	59,7	8958,4	28,6	992,4	3,2	1003,4	3,2	1378,6	5,3
1997	31269,0	18633,0	59,6	8996,2	28,8	980,1	3,1	1014,2	3,2	1380,7	5,3
1998	31269,0	18608,0	59,5	9028,9	28,9	969,5	3,1	1024,6	3,3	1378,6	5,2
1999	31269,0	18570,0	59,4	9076,3	29,0	963,6	3,1	1035,2	3,3	1379,3	5,2
2000	31269,0	18537,0	59,3	9094,0	29,1	958,6	3,1	1049,6	3,4	1370,2	5,1
2001	31268,5	18504,4	59,2	9122,0	29,2	954,4	3,1	1060,7	3,4	1370,9	5,1
2002*	31268,5	19161,9	61,3	9146,6	29,3	939,2	3,0	546,0	1,7	1172,0	4,7
2004	31268,5	19207,2	61,4	9264,0	29,6	914,6	2,9	508,9	1,6	1178,5	4,5
2005	31268,5	19148,2	61,2	9338,4	29,9	896,9	2,9	546,3	1,7	593,7	4,3
2006	31268,5	19098,8	61,1	9388,5	30,0	891,8	2,9	568,0	1,8	1160,7	4,2
2007	31267,9	19069,4	61,0	9400,7	30,1	885,7	2,8	577,4	1,8	1156,1	4,3

\* Od 2002 r. powierzchnia podawana jest według nowej ewidencji gruntów  
Since 2002 according to the new property register

wiązane z niedoborem ziemi, albo są też często indywidualnym wyborem związanym n.p. z decyzją rolników przejścia na emeryturę. Obecna struktura rolniczego użytkowania ziemi jest w znacznej mierze wynikiem odpowiedzi rolników na zmiany warunków gospodarczych i rynkowych (Środowisko, 2005).

Wraz ze zmianami w obrębie rolnictwa, część gruntów została wyłączona z rolniczego użytkowania i przeznaczona pod zalesienie, inne zaś zostały zajęte przez inwestycje budowlane i drogowe, czego konsekwencją jest malejący udział tej formy użytkowania ziemi w ogólnej strukturze użytkowania ziemi w Polsce. W latach 1990-2000 zmniejszył się o 1,4% areal użytków rolnych. W kolejnych latach obserwujemy dalsze przejmowanie użytków rolnych przez nierolnicze formy użytkowania ziemi. W ostatecznym rozrachunku zmiany rolniczych form użytkowania ziemi spowodowały spadek udziału użytków rolnych w ogólnej powierzchni Polski do poziomu 61,0% (tab. 3).

Transformacja społeczno-gospodarcza ostatnich kilkunastu lat i przejście z gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki wolnorynkowej wywarło istotny wpływ na strukturę przestrzenną kraju. Największe zmiany zaszły w rolniczym wykorzystaniu ziemi. Rolnictwo stanowi w dalszym ciągu dominującą formę użytkowania ziemi w Polsce, ale jego udział w ogólnej powierzchni kraju systematycznie spada. Następuje proces zalesiania. Kosztem rolniczych form użytkowania ziemi dochodzi do wzrostu powierzchni terenów zabudowy

miejskiej i innego rodzaju sztucznego zagospodarowania terenu.

### Zakończenie

Współczesne użytkowanie ziemi zaczęło się krystalizować jeszcze w drugiej połowie XIX w. Wówczas to ziemie polskie były podzielone między trzy zabory, a Polska rozwijała się według trzech odmiennych koncepcji społeczno-gospodarczych. Każde państwo zaborcze prowadziło własną politykę społeczno-gospodarczą, co wpływało na kształtowanie odmiennej struktury i przestrzennego rozkładu form użytkowania ziemi. Z chwilą odzyskania przez Polskę politycznej niepodległości, głównym problemem było zjednoczenie podzielonego kraju i złagodzenie zróżnicowania regionalnego, będącego pozostałością po rozbiorach. Przyniosło to pewne przekształcenia w strukturze i rozkładzie form użytkowania ziemi. Proces scalenia w jeden organizm społeczno-gospodarczy został jednak zahamowany przez II Wojnę Światową. Po 1945 r. skala zniszczeń wojennych, kolejne przesunięcia terytorialne oraz zmiany ustrojowe stały się przyczyną tworzenia nowej struktury użytkowania ziemi w Polsce. Przez następnych blisko 45 lat procesy związane ze zmianami użytkowania ziemi były kształtowane przez politykę społeczno-gospodarczą prowadzoną w ramach gospodarki centralnie sterowanej. Po 1989 r. istotny wpływ na przekształcenia

użytkowania ziemi mają zmiany ustrojowe i proces integracji europejskiej.

Grunty wykorzystywane przez rolnictwo stanowiły w przeszłości i są obecnie dominującą formą użytkowania ziemi w Polsce. O ile w okresie zaborów udział gruntów ornych wzrastał, podobnie jak w okresie międzywojennym, to po II Wojnie Światowej obserwujemy odwrócenie wcześniejszych tendencji powiększania powierzchni użytków rolnych, głównie kosztem lasów. Mimo wyraźnej przewagi gruntów ornych w strukturze użytkowania ziemi, daje się zauważyć, że udział tej formy użytkowania ziemi systematycznie maleje.

Wraz z malejącym udziałem użytków rolnych obserwujemy proces zalesiania. Można zaobserwować dwie fazy w kształtowaniu się powierzchni lasów. Pierwsza do II Wojny Światowej, charakteryzowała się systematycznym ubytkiem arealu lasów. Po 1945 r. obserwujemy wyraźny wzrost powierzchni zalesionych (ryc.16). Zaznaczający się wyraźnie, w skali całego kraju, wzrost arealu lasów był związany zarówno z planami poprawienia lesistości Polski, jak i z przebiegiem powojennych procesów społeczno-gospodarczych oraz zagospodarowaniem tzw. „Ziem Odzyskanych”. Obecnie daje się zauważyć umiarkowany, ale systematyczny wzrost leśnych form użytkowania ziemi. Zmiany leśnych form użytkowania ziemi są związane głównie ze zmianą polityki rolnej i zalesianiem gleb marginalnych oraz ziem odłogowanych.

W procesie wyłączenia gruntów rolnych na cele nierolnicze wyraźnie zaznacza się wzrost powierzchni terenów przeznaczonych na przemysł i osadnictwo. Decydujący wzrost powierzchni przemysłowych form użytkowania ziemi jest w dużym stopniu wynikiem powojennej presji industrialnej i powstawaniem nowych centrów i rejonów przemysłowych. W wielu przypadkach zmiany przemysłowych typów użytkowania ziemi utrwały, istniejącą jeszcze w okresie zaborów i międzywojennym, strukturę przemysłową Polski.

Przemysł był także ważnym czynnikiem miastotwórczym. Zurbanizowane formy użytkowania ziemi w większości przypadków nawiązywały do istniejącej struktury przestrzenno-funkcjonalnej miast i miały wyraźne konotacje historyczne. Nastąpiła wyraźna ekspansja zmian w obrębie ośrodków starszych, które stanowiły centra administracyjno-gospodarcze lub w miastach gdzie rozwijał się przemysł.

Można przypuszczać, że XXI w. będzie okresem dalszej modernizacji, następować będzie też dalsza inkorporacja polskiej przestrzeni w przestrzeń UE. Z prac prowadzonych w ramach systemowej reformy procesu inwestycyjnego i planowania przestrzennego w Polsce, wynika, że celem polskiej polityki przestrzennej będzie: rozwój zrównoważony, utrzymanie policentrycznej sieci miast i wsparcie obszarów metropolitarnych, utrzymanie terenów otwartych, krajobrazu zieleni, wzmocnienie obszarów Natura 2000, utrzymanie wartości kulturowej i krajobrazowej wsi polskiej oraz inspirowanie rozwoju nowoczesnych technik i technologii, a także miejsc pracy (Dziekoński, 2008).

Należy przypuszczać, że realizacja tych celów spowoduje, że w znacznie większym stopniu niż to było w przeszłości, ważnym elementem strukturalizującym polską przestrzeń staną się metropolie i inne duże miasta. Procesy suburbanizacji powodujące rozlewanie się obszarów zainwestowanych na tereny coraz bardziej odległe od centrów miast sprawia, że wzrastać będą przede wszystkim zewnętrzne obszary metropolii. Należy spodziewać się także umiarkowanego wzrostu inwestycji przemysłowych, które będą lokalizowane głównie w pobliżu dużych miast i na obszarach specjalnych stref ekonomicznych.

Zważywszy na zakładany rozwój gospodarczy kraju, rozrost terytorialny miast, planowaną budowę sieci komunikacyjnej oraz wspólną politykę rolną należy przypuszczać, że nastąpi bardziej dynamiczny, niż było to w latach poprzednich, przyrost powierzchni gruntów nierolniczych, a powierzchnia użytków rolnych w najbliższej przyszłości będzie malała.

Ważnym elementem kształtowania przyszłej struktury użytkowania ziemi będzie miała wspólna polityka rolna UE. Należy przypuszczać, że część zmian użytkowania ziemi będzie związana z polityką ekologiczną i ochroną środowiska.

## Literatura

- Bielecka K., 1969, *Przemiany struktury użytkowania ziemi w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*. Instytut Historii Materialnej PAN. Tom 10, PWN. ss.7-157.
- Ciołkosz A., Poławski Z. F., 2006, Zmiany użytkowania ziemi w Polsce w drugiej połowie XX wieku. *Przegląd Geograficzny*, 78, 2, ss.173-190.
- Dziekoński O., 2008, *Rozwój zintegrowany jako paradygmat polskiej polityki przestrzennej. Wyzwanie dla Polskiej polityki przestrzennej. Materiały konferencyjne*. Konferencja organizowana przez sejmową Komisją Infrastruktury i Ministerstwo Infrastruktury. Warszawa 2008. ss.7-8.
- Glinka Z., Piątkiewicz W., 1949, Zarys planu zwiększenia lesistości w Polsce. *Sylvan*, Rocznik XCIII (III), z. 1-2, ss. 97-112.
- Janczynowski J., Żółtowska H., 1935, *Geografia i gospodarka Polski T I*, Warszawa, ss. 143 –149.
- Jankowiak J., 2005, Zmiany użytkowania ziemi w okresie transformacji gospodarki w Polsce. *Ochrona Środowiska w Gospodarce Przestrzennej*, Poznań, ss.115-127.
- Jałowiecki B., 2008. Terytorium Polski w ostatnich dwóch stuleciach. Problematyka przyszłości regionów. W: *Poszukiwaniu nowego paradygmatu*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Warszawa. ss.212-216.
- Kudłanec A., 1936, *Geografia gospodarcza Polski*. Lwów, s. 220.
- Kukliński A., 2007. Polska przestrzeń w perspektywie długiego trwania. Problematyka przyszłości regionów. W *poszukiwaniu nowego paradygmatu*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Warszawa. ss.236-243.
- Mról L., 1946, *Sprawa lasów Pomorza Zachodniego*. Instytut Bałtycki, s.56.
- Miklaszewski J., 1928, *Lasy i leśnictwo w Polsce*. T.I Warszawa. ss. 33-34.
- Poławski F., 2009, *Prognoza zmian użytkowania ziemi w Polsce w latach 2006-2035*. Instytut Geodezji i Kartografii. Warszawa. Maszynopis.

Romer E., 1916. *Atlas Polski. Zeszyt II.*  
Środowisko Europy., 2005, *Stan i prognozy.* EEA.2005.  
ss.18-44.

Węclawowicz G., 2002, *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej  
Polski.* Warszawa PWN, s.177.



Dr Zenon F. Polawski adiunkt w Zakładzie Systemów Informacji Przestrzennej w Instytucie Geodezji i Kartografii w Warszawie. Instytut Geodezji i Kartografii, 02-679 Warszawa, Modzelewskiego 27.  
e-mail: Zenon.Polawski@igik.edu.pl